
Pierścionek z Chłapowa jako przykład czarnej biżuterii w zbiorach Rezerwatu Archeologicznego w Gieczu

Abstrakt: Wśród zabytków zgromadzonych w kolekcji muzealnej Rezerwatu Archeologicznego w Gieczu wyróżnia się, szczególnie ze względu na swoją chronologię, mosiężny pierścionek znaleziony we wsi Chłapowo. Stanowi on przykład tzw. czarnej biżuterii związanej z okresem żałoby narodowej poprzedzającej wybuch powstania styczniowego. Omawiany zabytek, na co wskazuje surowiec oraz sposób wykonania, należy łączyć z tanią produkcją masową, będącą odpowiedzią na ówczesne zapotrzebowanie społeczne na biżuterię patriotyczną. W artykule przedstawiono kontekst historyczny pierścionka oraz znaczenie symboliczne poszczególnych jego elementów (krzyż, kotwica, serce, sznur).

Słowa kluczowe: pierścionek, biżuteria patriotyczna, czarna biżuteria, powstanie styczniowe, Giecz

Abstract: A brass ring found in the village of Chłapowo stands out among artefacts in the collection of the Archaeological Reserve in Giecz, mostly due to its chronology. It is an example of the so-called black jewellery associated with the period of national mourning preceding the outbreak of the January Uprising. As indicated by the raw material and production method, the ring represents a low-cost mass production, an answer to the then social demand for patriotic jewellery. This paper outlines the historical context of the ring and the symbolic meaning of its individual elements (cross, anchor, heart, rope).

Keywords: ring, patriotic jewellery, black jewellery, January Uprising, Giecz

W 2015 roku Rezerwat Archeologiczny w Gieczu (oddział Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy) otrzymał w darze od państwa Marii i Krzysztofa Piaseckich pierścionek, znalezione we wsi Chłapowo na polu w pobliżu cmentarza (teren na mapach AZP oznaczony jako stanowisko Chłapowo nr 3 A, nr arkusza 54–32). Zabytek ten wyróżnia się na tle gieckich muzealiów, stanowi bowiem przykład dziewiętnastowiecznej biżuterii patriotycznej, związanej z okresem poprzedzającym wybuch powstania styczniowego. Ze względu na swoją chronologię przekazana ozdoba odbiega zatem od kolekcji muzealnej zgromadzonej w gieckim rezerwacie, odnoszącej się głównie do okresu wczesnego średniowiecza. Stanowi jednak interesujący przyczynek do poznania późniejszych, prawie współczesnych dziejów ziemi gieckiej.

Omawiany pierścionek wykonano z mosiądzu. Ma on formę ażurowej obrączki z luźno skręconego potrójnego drutu z nalutowaną sztancowaną plakietką w kształcie krzyża, serca i kotwicy. Centralnym punktem ażurowej kompozycji plakietki jest serce, na którym opierają się, pochylone ku środkowi, krzyż (od prawej strony) oraz kotwica (od lewej strony). Każdy z tych elementów zdobią punktowe wytłoczenia, stanowiąc dodatkową dekorację. Zarówno na obrączce, jak i plakietce widoczne są liczne uszkodzenia mechaniczne, głównie wgniecenia. Deformacje te powstały najprawdopodobniej w wyniku prac agrotechnicznych prowadzonych w warstwie ornej, gdy zalegał w niej zabytek. Zrekonstruowana średnica pierścionka wynosi 23 mm.

Stylistyka pierścionka wskazuje na to, że stanowi on przykład tzw. czarnej biżuterii szeroko rozpowszechnionej w okresie poprzedzającym wybuch powstania styczniowego. Wykonywano ją najczęściej z tanich i łatwo dostępnych materiałów — żelazo, ołów, mosiądz, cyna — rzadziej z cenniejszych surowców, takich jak: heban, lawa wulkaniczna, róg, kość słoniowa czy srebro. Moda na noszenie czarnej biżuterii pojawiła się w Warszawie w 1861 roku, obok czarnych strojów będąc wyrazem żałoby narodowej. Jej wymowa miała charakter symboliczny, była znakiem wierności i miłości do ojczyzny oraz nadziei na odzyskanie niepodległości [KIENIEWICZOWA 1988; GORCZYCA 1993; BEZAK 2013; SIWIŃSKA 2013; BAUER 2014].

Powszechne demonstrowanie przez społeczeństwo polskie uczuć narodowych za pomocą stroju było rezultatem wydarzeń rozgrywających się w Warszawie w 1861 roku. Na fali patriotycznego uniesienia organizowano tam wówczas liczne manifestacje narodo-religijne upamiętniające rocznice historyczne i bohaterów narodowych. W kościołach i na ulicach odbywały się nabożeństwa rocznicowo-żałobne, których masowy charakter w końcu zaniepokoił władze carskie. Pochód uliczny mający upamiętnić 25 lutego 1861 roku trzydziestą rocznicę bitwy pod Olszynką Grochowską został rozproszony przez policję i kozaków. Interwencja wojska oraz aresztowania wywołały oburzenie wśród ludności polskiej. Już dwa dni później, 27 lutego, podczas procesji żałobnej na Krakowskim Przedmieściu doszło do starć z wojskiem, w wyniku których zginęło pięciu uczestników demonstracji. Uroczysty pogrzeb poległych odbył się 2 marca, a dzień później ogłoszono w kościołach żałobę narodową, która swym zasięgiem objęła także tereny zaboru pruskiego i austriackiego. Żałobę tę pogłębiła kolejna krwawo stłumiona manife-

stacja. Zorganizowano ją 8 kwietnia jako sprzeciw wobec rozwiązania przez władze Towarzystwa Rolniczego i protest przeciw ustawie o zwalczaniu zbiegowisk. Naprzeciw tłumowi zgromadzonemu na placu Zamkowym wystąpiło pięć kompanii piechoty, szwadron policji oraz szwadron kozaków. W starciach z wojskiem zginęło 100–200 osób [KIENIEWICZOWA 1988, s. 64–65; ZGÓRNIAK 2001, s. 271–274].

Wydarzenia te odcisnęły głębokie piętno na ludności polskiej, nasilając poczucie żałoby narodowej. Nastrój smutku manifestowano głównie ubiorem. Kolory kobiecych sukien zastąpiła czerń łączona z niewielkimi białymi dodatkami jak kołnierzyki czy mankiety. W stroju męskim poza koszulą również dominował czarny kolor. Zakładano czarne czamary, a z głów zniknęły cylindry zastąpione przez zwykłe czapki. Barwy straciły też ubiory dziecięce, utrzymywane w czerni, bieli lub szarości. Żałobne sukienki wkładano nawet lalkom, a obręcze do zabaw okręcano czarno-białymi taśmami. Żałobny charakter stroju podkreślać miał także brak jakichkolwiek przejawów zamożności, w szczególności kosztownych ozdób, które zastąpiła czarna biżuteria [BAUER 2014, s. 55]. Ta oryginalna manifestacja idei narodowych spotkała się z represjami ze strony władz carskich. Jednak pomimo wprowadzonych przez zaborcę rozlicznych kar czerń dominowała w strojach ludności polskiej aż do roku 1866, czyli do chwili ukazania się carskiego dekreту o amnestii [BAUER 2014, s. 53].

Kompozycja i symbolika czarnej biżuterii oddawały aktualną sytuację polityczną. Bezpośrednio po krwawym stłumieniu przez carat demonstracji niepodległościowych 1861 roku żałobny charakter ozdób był zatem wyrazem pamięci o ofiarach. Najpopularniejsze były wówczas krzyże i obrączki z umieszczonymi na nich symbolami religijno-patriotycznymi lub datami dziennymi manifestacji czy pogrzebów poległych w nich demonstrantów. Dominująca w biżuterii czarna emalia, korony cierniowe, złamane krzyże, naszyjniki w kształcie łańcuchów i kajdan stanowiły emblematy żałoby, wymownie oddając panującą w tym czasie atmosferę. Jednak charakter i forma biżuterii z czasem zaczęła się zmieniać, a niesione przez nią treści stawały się coraz mniej dramatyczne [KIENIEWICZOWA 1988, s. 65; BEZAK 2013, s. 115].

Właśnie taką, nieco bardziej optymistyczną symbolikę wyrażają motywy widoczne na pierścionku z Chłapowa. Zamieszczone na plakietce połączenie krzyża, kotwicy i serca było w omawianym okresie dość popularne. Choć odczytywane w kontekście religijnym jako symbole wiary, nadziei i miłości w okresie żałoby narodowej te trzy elementy otrzymywały nowe znaczenie, odnosząc się do zniewolonej Ojczyzny. Krzyż, znak wiary, nawiązywał do tragicznych wydarzeń warszawskich z lutego i kwietnia 1861 roku. Był symbolem żałoby, ale i zmartwychwstania. Kotwica, oznaka nadziei, wyrażała pragnienie niepodległości i oczekiwanie na jej odzyskanie. Trzeci element — serce, metafora miłości — oznaczał umiłowanie Ojczyzny oraz zgodę i jedność narodową [BEZAK 2013, s. 116]. Wymiar symboliczny miała jednak nie tylko plakietka. Obrączka skręcona na kształt trójdzielnego sznura wyobrażała spętanie i niewolę Polaków pod trzema zaborami. W formie niewielkiego pierścionka zostały więc zawarte bogate treści, jak miłość do Ojczyzny i pamięć o jej bohaterach, ale także wiara w odzyskanie niepodległości.

Podobne zestawienie symboli występuje na wielu ozdobach z tego okresu. Połączenie krzyża, serca i kotwicy wykorzystano m.in. na dwóch broszkach znajdujących się w kolekcji Muzeum Okręgowego w Koninie [GORCZYCA 1993, s. 48, 50]. Pierwsza z nich (nr inw. MOK/AR/2303), o wymiarach $2,5 \times 3$ cm, wykonana została z dętego srebra. Podobnie jak pierścionek z Chłapowa pochodzi ona z ziem zaboru pruskiego, co potwierdza słabo czytelna pruska cecha probiercza. W ażurowej kompozycji tej broszki pojawiają się wszystkie elementy widoczne na pierścionku, bowiem krzyż, serce i kotwica oplecione są sznurem. Dodatkowym elementem dekoracyjnym jest grawerowany ornament. Zarówno jakość wyrobu, jak i użyty surowiec wskazują na to, że w przeciwieństwie do zabytku z Chłapowa jest to wyrób indywidualnej sztuki jubilersko-złotniczej. Drugą z broszek (nr inw. MOK/AR/743 LW), o wymiarach 5×5 cm, wykonano z prasowanego szkła i drutu żelaznego. Aby pogłębić fioletowy kolor wyrobu, jego spód zalano lakiem.

Wykorzystanie symbolu krzyża, serca, kotwicy i sznura w różnych konfiguracjach obserwować można także na pierścionkach i broszkach z kolekcji Muzeum Warszawy [KIENIEWICZOWA 1988, s. 83–85, 88–90; SIWIŃSKA 2013, s. 120–122; w opracowaniach ówczesna nazwa: Muzeum Historyczne m.st. Warszawy]. Obrączki wielu znajdujących się tam pierścionków wykonano w kształcie sznura z podwójnego skręconego drutu najczęściej z poprzecznie umieszczoną sztancowaną kotwicą, obok której występują inne emblematy patriotyczne jak orzeł, kłódka czy serce (np.: nr inw. MHW 147/Ph, MHW 149/Ph, MHW 150/Ph, MHW 151/Ph, MHW 152/Ph, MHW 24699). Natomiast wykorzystujące tę samą formę kompozycyjną pierścionki z trójdzielną tarczą herbową (nr inw. MHW 147/Ph, MHW 24700) zaczerpniętą z pieczęci Rządu Narodowego należy łączyć już z okresem powstania styczniowego [KIENIEWICZOWA 1988, s. 84; SIWIŃSKA 2013, s. 121]. Motyw krzyża, serca i kotwicy występuje także na innym, odmiennym stylistycznie rodzaju pierścionków, gdzie omawiane symbole zostały umieszczone w trzech prostokątnych lub owalnych polach (na przykład: nr inw. MHW 159/Ph, MHW 177/Ph, MHW 178/Ph, MHW 182/Ph). Choć zabytki te zdecydowanie różnią się od pierścionka z Chłapowa, zarówno formą, jak i zastosowaną techniką jubilerską, m.in. wykorzystującą emalię, ich wymowa symboliczna jest analogiczna. Symbole krzyża i kotwicy, w zestawieniu z innymi emblematami patriotycznymi jak gałązka palmowa, powtarzają się także na broszkach w kształcie korony cierniowej (np.: nr inw. MHW 41/Ph, MHW 16002, MHW 19468, MHW 19469). Ozdoby te swą wymową nawiązują bezpośrednio do ofiary poniesionej przez poległych uczestników manifestacji patriotycznych, podkreślają męczeństwo całego narodu, będącego pod zaborami, ale także nadzieję na odzyskanie niepodległości [BEZAK 2013, s. 116].

Powyższe przykłady ozdób — stanowiące zaledwie subiektywny wybór, czarna biżuteria znajduje się bowiem w wielu polskich muzeach — są datowane na okres przedpowstaniowy. Choć często różni je materiał, z którego je wykonano, a także forma — od misternej roboty jubilerskiej po proste kompozycje — opisywane zabytki przekazywały zbliżoną treść symboliczną, podporządkowaną ówczesnej sytuacji politycznej. Potwierdza to, że emblematy patriotyczne występujące na

pierścionku z Chłapowa wpisywały się w swoisty kanon symboli narodowych, ukształtowany w latach 1861–1862. Z tym okresem najprawdopodobniej można też wiązać powstanie tej ozdoby.

Wartość pierścionka z Chłapowa, co charakterystyczne dla przedpowstaniowej biżuterii patriotycznej, opiera się na jego wymiarze symbolicznym, ideach, które wyrażał. Sposób jego wykonania, a także użyty do tego materiał, są przykładem produkcji masowej, odpowiadającej na zapotrzebowanie społeczne. Pamiętać należy, że czarna biżuteria powstawała w warunkach niewoli. Ze względu na grożące represje wykonywana była potajemnie, najczęściej przez rzemieślników branży metalowej, w tym także liczne zakłady żydowskie. Ozdoby patriotyczne sprzedawano w Warszawie m.in. w parkach czy przed kościołami, na prowincji można je było zakupić na targach i jarmarkach [KIENIEWICZOWA 1988, s. 9].

Pierścionek z Chłapowa nie jest arcydziełem sztuki jubilerskiej, a jedynie przykładem produkcji masowej i właśnie z tego względu stanowi intrygujący przykład źródła historycznego. Za pomocą występujących na nim symboli w prosty, acz sugestywny sposób manifestowano idee wolnościowe, wspólne dla Polaków bez względu na to, pod którym zaborem się znajdowali. Choć demonstrowanie żałoby narodowej za pomocą strojów i czarnej biżuterii było najbardziej intensywne w samej Warszawie, objęło swym zasięgiem również całe Królestwo, a także pozostałe zabory [BAUER 2014, s. 55]. Pierścionek z Chłapowa jest tego wymownym przykładem, został bowiem znaleziony na terenach należących wówczas do zaboru pruskiego.

Bibliografia

BAUER A.M.

2014 *Moda na czarną biżuterię*, NiP, nr 1–2 (45–46), s. 53–72.

BEZAK P.

2013 *Biżuteria patriotyczna doby Powstania Styczniowego*, NiP, nr 1–2 (41–42), s. 113–122.

GORCZYCA M.

1993 *Zbiory biżuterii Muzeum Okręgowego w Koninie. Katalog. Część pierwsza*, Warszawa.

KIENIEWICZOWA G.

1988 *Pamiętki powstań narodowych w zbiorach Muzeum Historycznego m.st. Warszawy*, Warszawa.

SIWIŃSKA M.

2013 *Biżuteria patriotyczna związana z Powstaniem Styczniowym. Uzupełnienie kolekcji Muzeum Historycznego m.st. Warszawy, „Almanach Muzealny”*, t. 7, s. 112–126.

ZGÓRNIAK M.

2001 *Wielka historia Polski, t. 7: Polska w czasach walk o niepodległość (1815–1864)*, Kraków.

Ryc. 1. Pierścienek z Chłapowa; fot. Mariola Józwickowska
Fig. 1. Ring from Chłapowo; photo by Mariola Józwickowska

*Ring from Chłapowo. An example of black jewellery
in the collection of the Archaeological Reserve in Giecz*

Summary

In 2015, Maria and Krzysztof Piasecki donated a brass ring found in the village of Chłapowo, on a field near the cemetery, to the Archaeological Reserve in Giecz. The style of the artefact suggests that the ring is an example of the so-called black jewellery, related to the period preceding the outbreak of the January Uprising in 1863.

This is an openwork ring (Ø approx. 23 mm), made from loosely twisted triple wire with a soldered die-cut plate in the shape of a cross, heart and anchor. Both the method of production and the raw material suggest that the ring was a cheap mass-produced item, related to a high social demand for patriotic jewellery in the pre-uprising period.

The vogue for black jewellery resulted from the events that took place in Warsaw in 1861. After national demonstrations had been bloodily suppressed by the tsarist authorities, a national mourning was announced among the Poles, which also covered the areas of the Prussian and Austrian partitions. Wearing black mourning outfits and patriotic jewellery became the original manifestation of national-liberation views.

The patriotic symbolism of the Chłapowo ring was based on four themes. The cross, a sign of mourning, referred directly to the Warsaw events of February and April 1861. The anchor expressed a desire for independence and the longing for its regaining. The heart meant love for the homeland and national unity. On the other hand, the tripartite cord forming the ring represented the enslavement of the Poles under the three partitions. An analogous combination of symbols is quite common in pre-uprising jewellery. The ring from Chłapowo thus fits in with a peculiar canon of national symbols shaped between 1861 and 1862 and this is when it was most likely produced.